

УДК 82.1+141.319.8

Літературна творчість у вимірах філософсько-антропологічного аналізу

Н.В. КОЗИРЕВА

Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди, м. Харків, Україна,
E-mail: kozyreva_nv@mail.ru**Авторське резюме**

У статті розглядаються специфічні особливості літературної творчості в усвідомленні людського буття. Аналізуються сутнісні риси антропологічного повороту в європейській гуманітарній думці ХХ ст. Такі риси вирізняються спробою визначити специфіку, основи та сфери власне людського існування, людської індивідуальності, творчих можливостей, виходячи із самої людини, спробою пояснити не лише її власну природу, а й смисл та природу навколишнього світу, водночас акумулюючи евристичні філософські, наукові, соціально-економічні та гуманітарні ідеї. З'ясовується роль сучасної літературної антропології в осмисленні духовних, гуманістичних начал щодо існування людини в суспільстві глобалізаційних змін. Доводиться, що художня література є творчим продуктом, здатним самостійно окреслювати нові простори людського буття та «вписувати» їх у вже існуючу «топографію культури». Теорія літературної антропології, як окрема галузь знань, не зводиться до універсального методу у дослідженні розвитку художньої літератури. Сучасне суспільство динамічних змін спонукає не лише до переоцінки відносно усталених людських цінностей, а й до переосмислення місця і ролі людини в динамічних соціально-економічних практиках та її здатності до власної культурної трансформації, що й характеризує літературну творчість.

Ключові слова: літературна творчість, буття людини, зв'язок літератури та філософії, типи філософування, літературна антропологія, антропологічний поворот в європейській гуманітарній думці.

Literary work in the measurements of philosophical and anthropological analysis

N.V. KOZYRYEVA

H.S. Skovoroda Kharkiv national pedagogical university, Kharkiv, Ukraine,
E-mail: kozyreva_nv@mail.ru**Abstract**

The article focuses on the specific features of literary work in the understanding of human existence. The essential features of anthropological turn in the European humanitarian thought of the XX century are analyzed. These features are notable for their attempt to determine the specificity, fundamentals and spheres of human existence itself, human individuality, creative abilities, basing on a person himself, for the attempt to explain not only its own nature but also the meaning and nature of the world around us, at the same time these features accumulate heuristic, philosophical, scientific, socio-economic and humanitarian ideas. The article explains the role of modern literary anthropology in understanding the spiritual, humanistic principles regarding human existence in the society of global changes. It's proved that literature is a creative product that is able to define new areas of human existence and to "write them down" in an existing "topography of culture". The theory of literary anthropology as a separate field of knowledge can't be reduced to a universal method of research of literature's development. The modern society of dynamic changes encourages not only to reevaluate relatively established human values but also to rethink place and role of human in the dynamic socio-economic practices and its ability to cultural transformation that characterizes the literary work.

Key words: literary work, human existence, relationship between literature and philosophy, types of philosophizing, literary anthropology, anthropological turn in the European humanitarian thought.

Постановка проблеми. Шлях літературної творчості в сучасному суспільстві, що глобалізується, лежить через розвиток духовної складової людського ества, на що звертає увагу літературна антропологія. Проте не можна не помітити й певних теоретичних спроб до концептуалізації «глобального» в різних теоретичних версіях так званого «всесвітнього суспільства». Конструкти «всесвітнього суспільства» певною мірою нівелюють різноманіття сучасного реального мультикультурного суспільства, здійснюючи свої філософські розвідки в проблемному полі культурної глобалізації. Проте, культурні відмінності народів не мають бути перешкодою для цивілізованої, толерантної комунікації культур.

Аналіз досліджень і публікацій. Осмисленню проблем взаємозв'язку філософії та художньої літератури, гуманістичної спрямованості літературної антропології, антропологічної перспективи в літературознавстві, дискурсу модернізму в літературі, автора і авторства у словесній творчості тощо присвячено наукові праці Л. Архипової, Г. Блюмберга, О. Забужко, М. Замбжицької, М. Зубрицької, В. Ізера, С. Йосипенка, Е. Кастерського, Є. Косовської, Т. Лютого, М. Марковського, Р. Ніча, С. Павличко, Н. Поліщук, Я. Поліщука тощо. Разом із тим, залишається недостатньо розробленим філософсько-антропологічний аспект літературної творчості.

Мета дослідження – з'ясувати феномен літературної творчості.
© Н.В. Козирева, 2015

тературної творчості в контексті антропологічного повороту європейської гуманітарної думки, де людина визнається як унікальна істота, що володіє креативним потенціалом, здатністю змінювати як навколишній світ власного буття, так і творити власний духовний світ, вдаючись до сфери культури.

Виклад основного матеріалу. Творчий літературний процес, з одного боку, може стосуватися особистості творця художнього твору, його досвіду, вміння спостерігати й сприймати динаміку життя, творчої уяви, здатності до осягнення дійсності буття в його єдності з минулим і майбутнім. З іншого боку, літературна творчість пов'язана з мистецтвом слова, здатним викликати естетичне переживання, з експериментальною прозою, новаціями щодо змісту і форми оповіді як самостійних культурних цінностей. Творчий процес протікає в усіх митців по-різному. Єдиним спільним, що поєднує їх є, на наш погляд, підвищене, майже інтуїтивне сприйняття суспільного буття, людського життя (підвищена чутливість до суспільних змін, розвинута фантазія, концентрація на ледь помітних тенденціях зрушень в житті суспільства). Але в кожного творця на перший план виходить якась риса його особистості (або неповторна сукупність рис).

В «муках творчості» письменник виявляє свою особистість, громадянську позицію, вміння і здатності донести до читача стереокартину людського життя в часово-просторовому континуумі. Виявляється, що і для філософа, і для митця в їхній творчості особливої актуальності набуває питання про існування людини у світі за принципом «Я – Світ», а не про світ взагалі. Сучасні люди, як і людина в минулому, частіше за все замислюються про буття чи небуття тільки тоді, коли відчувають, що розпався зв'язок часу в їх існуванні – минулого, сучасного і майбутнього. Тоді сумніви торкаються тих основ людського буття, які до цього здавалися їм міцними, усталеними й безсумнівними.

Ще в античній філософії, наприклад Парменід (540–470 рр. до н.е.), в пошуках відповіді на питання про природу істини, основ життя та смерті у своєму творі «Про природу» зазначає, що буття всюди безперервне і однорідне, не має в собі ніякого небуття і сприймається тільки думкою. «Бути чи зовсім не бути – ось тут рішення питання» про першопочаток у філософському дискурсі. «Можна лише те говорити й мислити, що є. Буття ж є, а ніщо немає... Без буття, про яке її (думку. – Н.К.) висловлюють, – читаємо далі в його поемі, – думки тобі не знайти. Бо немає й не буде нічого іншого понад буття» [7].

Ту ж саму проблему життя і смерті, буття і небуття ставить у «Гамлеті» В. Шекспір: «Бути чи не бути?» Відтак «Гамлет» В. Шекспіра, напевне, можна назвати філософською літературою.

Але про що тут йдеться, якщо мати на увазі більш широкий філософський контекст? Кому бути? Де бути?

«Бути чи не бути?» – на філософській мові це звучить приблизно так: за час відносно сталого, еволюційного розвитку суспільства нагромаджуються достатні основи для переходу до нової якості через «стрибок». Проте виникає дуже важливе питання для людини: куди буде цей стрибок? Чи можна а priori стверджувати, що він спрямований у краще майбутнє буття? А якщо цей стрибок у два кроки через безодню? Що тоді? Небуття (смерть)?

Отже, по своїй сутності проблема буття є проблемою життя і долі людини та всього людського (суспільної цілісності, держави, національної культури тощо). Саме людський вимір, життя і доля людини як найважливіші проблеми червоною ниткою пронизують філософське вчення про буття та художню літературу філософського спрямування, оскільки буття людини – це її власне життя, життєдіяльність по задоволенню своїх потреб.

Зазначене дозволяє погодитися із думкою окремих фахівців про те, що проблеми літератури і філософії є надзвичайно багатограничними і багатовимірними, але філософія та література по-своєму осмислюють і пояснюють світ. Проте, як це робить філософія, кожному фахівцю відома думка Г. Гегеля. Коли філософія починає малювати своєю сірою фарбою по сірому, образно висловлюється він, то це показує, що якась форма життя стала старою. Філософія не може зробити її новою, а здатна лише зрозуміти її; «сова Мінерви починає свій політ лише з настанням сутінків». Література та філософія прагнуть виявити й застосувати свої власні можливості для активізації людської уяви та людського мислення. «Інакше кажучи, йдеться про поступове історико-культурне виокремлення двох форм словесності: міфа та логосу, про семантику і типологію літературного та філософського дискурсів. Очевидна багатовимірність кореляції література-філософія є підсумком їхнього тривалого розвитку» [2].

На особливу увагу, у цьому зв'язку, заслуговує досвід ХХ ст., оскільки саме минуле століття утримує безсумнівну першість у невпинному намаганні злити в єдиному симбіозі дві форми людського духу і творчості. «Література як філософія чи філософія як література конструюють своєрідну систему спрямованих одне на одного дзеркал. І це стало можливим тому, що немає чітких меж, демаркаційних ліній поділу між різними видами духовного життя людини» [там же].

Історично філософська проблематика вирішується у трьох типах або формах філософствування, що є характерними і для сучасної філософії:

- нравісно-практичний чи сократівський тип філософствування («філософія літератури»

як вид практичної філософії на зразок «філософії права», «філософії культури», «філософії політики» тощо);

- художня творчість або платонівський тип (сучасна екзистенціальна філософія у творах Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін.);

- логічний аналіз чи аристотелівська форма філософствування (філософія Аристотеля, І. Канта, Г. Гегеля тощо) [5, с. 242–243].

Філософська думка стає органічною складовою літературних шедеврів Вольтера, Д. Дідро, Ф. Достоєвського, А. Камю, Ж.-П. Сартра та інших відомих митців-мислителів.

На різних етапах розвитку філософії пропонуються певні варіанти розгадок щодо природи людини в її бутті, пов'язаних із пошуками в ній чогось своєрідного, завдяки чому людина стає людиною. Водночас зміст, розуміння цього сутнісного чинника інтерпретувалися по-різному, що цілком можна виправдати з огляду на різні епохи, в яких жили філософи, і на надзвичайно складний та суперечливий об'єкт пізнання (самопізнання) – людину. І лише в сучасній філософській думці особливого значення набуває антропологічний компонент. У ХХ ст. філософська антропологія поступово стає вченням про людину та людське буття (від грец. *άνθρωπος* – людина) з чітко вираженим прагненням наблизитися до окремо взятої живої людини з її духовністю та глибинною ірраціональністю внутрішнього світу.

Саме духовність стає виміром людяності й людськості людини, що закорінена у глибинах її внутрішнього життя і завдяки якій природна людська індивідуальність може реалізувати себе як особу та особистість. Це дозволяє людині втілювати свою здатність підіймання (піднесення) над собою, над своєю природною (біологічною) природою до суто людського бутійного (існування). Лише духовне начало в людині є принципово відмінним від усіх інших її емпірично набутих якостей, що виводить її за межі емпіричної природи, є тим «щось», що властиве самій лише людині і що визначає її справжню своєрідність.

На специфічну особливість людської природи – здатність людини до трансцендентування – звертають увагу М. Шелер, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, М. Бердяєв, Ж.-П. Сартр тощо. Людину, з точки зору Е. Фромма, на відміну від тварини, можна визначати як живу істоту, що здатна сказати «Я», тобто усвідомлювати себе як самість чи самототожність. Дану думку підтримує і М. Шелер, стверджуючи, що тільки людина, оскільки вона у своєму становленні сягає особистості, спроможна підійнятися над собою як живою істотою і, уявляючи себе нібито по той бік просторово-часового світу, зробити предметом свого пізнання все, зокрема, й саму себе [9].

Особливо продуктивним для даного дослідження є припущення того, що суттєвий вплив

на зміну європейської культурантропологічної парадигми вчинили філософські розвідки Ф. Ніцше та О. Шпенглера. Саме вони, на наш погляд, своїми філософськими ідеями спричинили так званий антропологічний поворот в європейській гуманітарній думці (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Е. Ротхакер, Х.-Е. Хенгстенберг, О.Ф. Больнов та ін.).

Відносно новою галуззю літературознавства є літературна антропологія (виникає у 1990-х роках), що пропонує новий спосіб інтерпретації художнього тексту, в основі якого є визнання духовного, гуманістичного елемента. Розглядаючи літературу як продукт творчості людини, вона переосмислює і саме поняття тексту, а також спонукає до перегляду традиційної інтерпретації словесності. Сучасна літературна антропологія вносить новизну не тільки в дослідження літератури, а й постулює новий формат сучасних культурних студій [6; 8; 11; 12].

Переваги й здобутки літературної антропології сьогодні вже достатньо окреслені, разом з тим дискусії щодо місця і ролі цієї галузі наукового знання досі не вщухають, а окремі її положення надалі викликають стійку критичну реакцію опонентів [8; 12].

Не викликає сумнівів те, що антропологія літератури виокремилася в контексті розвитку філософської антропології, досліджуючи такі питання: хто і що є людина, яка її природа, в чому полягають особливості сучасної комунікативної етики тощо. Відповіді на ці питання лежать у площині визначення людини, як опозиції «убокої» чи «багатої» істоти. Вважається, що креативно роблять людину або її нагальні потреби, або гра з надмірністю власних талантів. Відтак людина є або істотою, що нездатна працювати без очевидної вигоди, або «звіром», здатним винятково до *acte gratuit* (безоплатний акт). Природу кожної конкретної людини визначає те, чого їй бракує, або творча символіка, з якою вона запанібрата у власних світах [8; 11, с. 98]. Йдеться про визнання людини унікальною істотою, яка володіє креативним потенціалом, за посередництвом якого здатна змінювати світ навколо себе або творити власний світ, вдаючись до сфери культури. Якщо цілі й завдання філософської чи культурної антропології на сьогодні більш-менш визначені, то літературна антропологія задекларувала відмінні й специфічні теоретичні настанови. Наскільки це виправдано? Прихильники літературної антропології наполягають, що сам предмет (художня література) вимагає особної оптики дослідження, оскільки в ньому незвичайним чином поєднуються ті категорії, які по-різному беруться до уваги в інших наукових парадигмах [6, с. 491–492].

Антропологія літератури запропонувала новий підхід в інтерпретації словесності, індивідуалізуючи як творчість митця, так і читацьку рецепцію. Художня література має не стільки

відтворювати світ людської життєдіяльності, скільки збуджувати роздуми про те, ким є людина у цьому світі [4, с. 20]. У текстах художньої літератури людина характеризується краще, повніше та глибше, отже, не світ речей чи певні реалії дійсності стає домінантою літературних творів, а «людський світ», гуманістичні цінності та відповідні рефлексії [12, с. 7]. В основу дослідження антропологія літератури ставить не так звану об'єктивність відображення письменником світу (реалізм), а виявлення через його письмо особистості, індивідуальності автора, що при читанні накладається на індивідуальність реципієнта [10, с. 16–17], тобто йдеться про дезавуалізацію культу автора та авторства, перенесення акцентів на специфіку людського сприйняття художнього тексту [1, с. 7, 28].

Головна небезпека теорії антропологічної літератури, як окремої галузі літературознавства, не перетворитися на універсальний метод у дослідженні літератури або на чергову «методологічну фікцію» [3, с. 246]. Визнання в художньому тексті першопланової ролі людини спонукає не тільки здійснювати переоцінку цінностей в сучасному суспільстві динамічних змін, а й переосмислювати феноменальну роль самої людини на тлі модернізації соціально-економічних практик та її здатності до власної культурної трансформації [4, с. 14–18], що й характеризує літературну творчість.

Антропологічна перспектива обумовлює визнання творчої, продуктивної функції людини, її таланту перетворювати світ і саму себе, неодмінно змінюючись та вдосконалюючись. Сучасна літературна антропологія має бути здатною переоцінювати та перевідкривати заново проблему, пов'язану з природою людських здатностей. Література зароджується від взаємодії фантазії, свідомості та сприйняття і її джерело легко пізнати в кожній з цих «здатностей». Усі ці три компоненти постійно взаємовизначаються, тобто видаються конденсованими чи порушеними, видозміненими чи відображеними, драматизо-

ваними чи спотвореними [там же, с. 17–18].

Гуманітарний простір людського буття, що ґрунтується на розумінні родової сутності людини як динамічної істоти, яка реалізує себе в постійному пошуку, рухові думки і почуття, удосконаленні власного внутрішнього світу, – передбачає не лише право людини на помилку чи толероване вагання, а й можливість змінювати свої погляди та переконання. Це дозволяє виявити і визнати «гуманістичного суб'єкта досвіду». В свою чергу, процесуальність і перспективність досвіду свідчить про те, що «перемовини» суб'єкта зі світом тривають завжди і постійно, їм немає кінця. Категорія «досвіду» дозволяє антропологічній теорії в літературі обминути крайнощі універсальних вчень щодо осмислення людини в літературі або за допомогою літератури [6, с. 495, 497]. Отже, художня література здатна самостійно окреслювати нові простори людського буття та «вписувати» їх в уже існуючу топографію культури [4, с. 19].

Висновок. Таким чином, сутність антропологічного повороту в європейській гуманітарній думці зводиться до спроби визначити специфіку, основи та сфери власне людського буття, людської індивідуальності, творчих можливостей людини, виходячи із самої людини, і через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та природу навколишнього світу, акумулюючи при цьому євристичні філософські, наукові, соціально-економічні та гуманітарні ідеї.

Сьогодні європейська гуманітарна думка вважає невичерпним багатством, що може слугувати загальному розвитку суспільства наявне різноманіття територій щодо їх історичних, культурних, соціальних та географічних умов існування. Відтак особливої актуальності набувають питання розвитку справжньої регіональної самобутності. У цьому контексті зростає й роль досліджень художньої літературної творчості в забезпеченні розвитку мультикультурних суспільств та міжнародної комунікації у світі, який зазнає суттєвих глобальних змін у процесі економічної інтеграції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Автор і авторство у словесній творчості: збірник наукових праць [Текст] / відпов. ред. Н.М. Шляхова. – Одеса: Поліграф, 2007. – 412 с.
2. Зубрицька М. Нероздільність: література-як-філософія та філософія-як-література [Текст] / Марія Зубрицька // Філософія науки. Збірник наукових статей Львівсько-Варшавського семінару «Філософія науки». 14–21 листопада 2004 р. – Львів, 2006. – С. 5–15.
3. Енциклопедія постмодернізму [Текст] / [За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ.] – К.: Основи, 2003. – 503 с.
4. Изер В. К антропологии художественной литературы [Текст] / Вольфганг Изер // Новое литературное обозрение. – 2008. – № 5 (94). – С. 7–21.
5. Корженко В.В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: монографія [Текст] / В.В. Корженко. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
6. Марковський М.П. Антропологія, гуманізм, інтерпретація [Текст] / Міхал Павел Марковський // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упор. Б. Бакула; [За ред. В. Моренця; пер. з пол. С. Яковенко]. – К.: ВД «Києво-Могилянська Академія», 2008. – С. 491–503.
7. Парменид. О природе [Текст] / Парменид // Антология мировой философии: В 4-х т. – Т 1. – М.: «Мысль», 1961. – С. 293–296.

8. Поліщук Я. Антропологічна перспектива в літературознавстві / Ярослав Поліщук // Філологічні семінари. – 2013. – Вип. 16. – С. 26–31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fils_2013_16_5.pdf – Назва з екрана.
9. Шелер М. Положення людини у космосі [Текст] / М. Шелер // Зарубіжна філософія ХХ століття. – К.: Фірма «Довіра», 1993. – С. 146–152.
10. Attridge D. Jednostkowość literatury / przekład z ang. P. Mościcki / Derek Attridge. – Kraków: Universitas, 2007 (Seria: Horyzonty nowoczesności, t. 60). – 224 p.
11. Blumenberg H. O aktualności retoryki w wymiarze antropologicznym // Rzeczywistości, w których żyjemy. Rozprawy i jedno przemówienie / przełożyła Wanda Lipnik / Hans Blumenberg. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 1997. – S. 98–129 (Seria: Terminus, t. 12).
12. Kasperksi E. świat człowieka. Wstęp do antropologii literatury / Edward Kasperski. – Pułtusk – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 2006. – 496 p.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2015

REFERENCES:

1. Avtor i avtorstvo u slovesnii tvorčnosti: zbirnyk naukovuch prats (By the author of a verbal creativity: Collected Works). Odesa, 2007, 412 p.
2. Zubryteka M. Nerozdilnist: literatura-jak-philosophija ta philosophija-jak- literatura (Inseparability: literature-as-philosophy and philosophy-as-literature). Philosophija nauky (Scientific articles Lviv-Warsaw seminar “Philosophy of Science”. 14-21 November 2004, Lviv, 2006, pp. 5–15.
3. Entcyklopedija postmodernizmu (Encyclopedia of postmodernism) [Per. from Eng.]. Kyiv, 2003, 503 p.
4. Izer V. K antropologii chudozhestvennoi literatury (Anthropology literature). Novoe literaturnoe obozrenie, 2008, no. 5 (94), pp. 7–21.
5. Korzhenko V.V. Philosophija vychovannja: zmina orientactii (The philosophy of education: changing orientations). Kyiv, 1998, 304 p.
6. Markovcki M.P. Antropologija, gumanizm, interpretactija (Anthropology, humanism, interpretation). Literary Theory in Poland. Anthology of texts. The second half of the XX century – beginning of the XXI century. Kyiv, 2008, pp. 491–503.
7. Parmenid. O prirode (The nature). Anthology of World Philosophy. Vol. 1, Moscow, 1961, pp. 293–296.
8. Polischuk Ja. Antropologichna perspektyva v literaturoznavstvi (Anthropological perspective of literary criticism). Philologichni seminary, 2013, no 16, pp. 26–31. Regime to access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fils_2013_16_5.pdf
9. Sheler M. Polozhennja lyudyny u kosmosi (Man’s position in space). Foreign philosophy of the twentieth century. Kyiv, 1993, pp. 146–152.
10. Attridge D. Jednostkowość literatury / przekład z ang. P. Mościcki / Derek Attridge. – Kraków: Universitas, 2007 (Seria: Horyzonty nowoczesności, t. 60). – 224 p.
11. Blumenberg H. O aktualności retoryki w wymiarze antropologicznym // Rzeczywistości, w których żyjemy. Rozprawy i jedno przemówienie / przełożyła Wanda Lipnik / Hans Blumenberg. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 1997. – S. 98–129 (Seria: Terminus, t. 12).
12. Kasperksi E. świat człowieka. Wstęp do antropologii literatury / Edward Kasperski. – Pułtusk – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, 2006. – 496 p.

Козирева Наталія Вікторівна – здобувач
Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Адреса: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2
E-mail: kozyreva_nv@mail.ru

Kozyryeva Nataliya Viktorivna – applicant
H.S. Skovoroda Kharkiv national pedagogical university
Address: 2, Bliukhera Str., Kharkiv, 61168, Ukraine
E-mail: kozyreva_nv@mail.ru